

EHLVESTI MÕISTATUSED

Spiraali lagunemine. Jüri Ehlvesti maailm. (Etüüde nüüdiskultuurist.) Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjandusteooria töörühm. Koostajad Virve Sarapik ja Piret Viires. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 144 lk.

Käesoleva sajandi esimese kümnendi eesti kirjandusteaduse põhivormiks oli kirjandusajakirja artikli kõrval ennekõike konverentsikogumik või seminari ettekannete vihk. Kunagised kindlale teemale või autorile pühendatud teaduskogunemiste teesivihikud on asendunud soliidsemate ja üldjuhul toimetatud artikliraamatutega. Kunagi kirjandusajakirjades ilmunud tekstid jõudsid nüüd varem või hiljem kogumike õilistavate kaante vahele. Jüri Ehlvesti loomingut käsitleva raamatu „Spiraali lagunemine. Jüri Ehlvesti maailm” erijooneks on see, et siin püütakse need kaks praktikat ühendada.

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma koostatud ja välja antud raamat – ka sarja „Etüüde nüüdiskultuurist” avateos – sisaldab kõigepealt 2007. aasta maikuus toimunud Jüri Ehlvesti loomingule pühendatud konverentsi ettekandeid. Sellele lisaks on taastrükitud ka mitu varem ilmunud ning krestomaatiliseks muutunud käsitlust, nende hulgas näiteks Kajar Pruuli „Ebakindluse kiituseks” ning Ehlvesti varasema loomingu kabalistlikke juuri analüüsiv Epp Annuse artikkel. Laiahaardelisus koostamis- põhimõttena lisab kogumikule kindlasti kirjandusteaduslikku väärtust ja mõttekust. Ülevaatlikkuse taotlust mõõnab kogumiku eeskõnes ka Virve Sarapik, üks valimiku koostajatest. Kuid sellega kaasnevate küsimuste juurde pöördun mõnevõrra hiljem põgusalt tagasi.

Ehlvest oli kirjanik, kelle 1980. aas-

tate lõpust ilmuma hakanud tekstide poeetika ei haakunud enam kuidagi senise eesti kirjanduse peajoone ega nõukogude tingimustes kasvanud lugeja/kirjandusteadlase esteetilise meele- ga. Aare Pilv mõõnab näiteks Ehlvesti novellide hermeetilisust „kui neid lugeda tavapärase mimeetilise kirjanduse reeglite järgi” (lk 112). Tema tekstid jäidki (ja on jäänud) esialgu hämaraks või arusaamatuks, kuid on pakkunud seda enam materjali uue põlvkonna moodsat mõtet valdavatele kirjandusteadlastele. Möödunud kümnendil toimunud poststrukturealistliku kirjandusteooria ja -filosoofia argipäevaseks saamise foonil hakkab Jüri Ehlvesti looming tasapisi tähenduslikumaks muutuma. Ehlvest pakkus oma „imelike” juttudega ja skolastilisevõitu arutlustega omamoodi väljakutset kogu eesti kirjandusteadusliku kursi muutumiseks. Ja nii on see kogumik tahes-tahtmata ka eesti kirjandusest rääkides toimunud muutusi näitlikustav raamat.

Moodsama kirjandusliku esteetika sõnavara ja tunnetuslik suhe tuleb esile juba Virve Sarapiku eessõnas, kus Ehlvesti loomingu kirjeldamisel postuleeritakse poststrukturealistlikku metafoorikeskset kirjelduskeelt. Ehlvesti tekstid on *jadad*, mida võimalik *legolaadselt ümber ehitada* või vaadelda üksteist *peegeldavatena*. Käsitletava autori loomingu retseptisioonis on tähele pandav *tõlgenduslik nõutus* (lk 6) jne. Sellesse komplekti kuulub ka osutus teadmise, tõe, sõna ja keele kindla- piirilise lagunemisele; *keele* ja *surma* foucault'lik ühendus tõstetakse samuti ühe motiivina üles juba mainitud sissejuhatuses. Ehlvesti poeetikas eksisteeriva *lõhe nautimine* ongi suurepärane materjal erinevat tüüpi analüüsidele. „Nõutult lõhe ees” seismise situatsioon võiks üldse olla varalähkunud Tartu kirjaniku retseptisiooni esimene iseloo-

mulik aspekt, mis ilmnis juba 1997. aasta Ehlvesti loomingule pühendatud Nüpli kevadkooli ettekannetes ja mis ka selles raamatus selgelt esile tuuakse. V. Sarapik tsiteerib pärast nimetatud üritust ilmunud Marin Laagi ja Toomas Muru kirjutatud ülevaatest just järgmist lõiku: „Ehlvesti raamatud on eesti kriitika meetodid põhjalikult läbi raputanud. Tema retseptsioonis on eesti arvustus jõudnud võimetuna tagasi oma üska ja muutunud „kriitika-jutuks”” (lk 92). Edaspidi aga asjaolud muutusid ja Ehlvesti retseptsiooni kujundamine jäigi keskmise ja noorema põlve postteooriaid valdavate autorite hooleks. Üldjoontes see ongi kogumiku läbiv ideoloogia: „vana kooli” kriitikute negatiivse nõutuse on asendanud moodne positiivse märgiga produktiivne ja innukas nõutus.

Jüri Ehlvesti looming esindab n-ö klassikalist postkirjandust, kus traditsioonilise proosa narratiivne põhjuslikkus, eetilised seisukohad ega psühholoogilised mustrid ei kehti. See on erandlikkust või kõrvalekaldelisust isenesestmõistetavalt esile tõstev kirjandus. Näiteks Fredric Jamesonilt pärinevat nüüdisinimese mentaalsust kirjeldavat terminit „taandatud subjekt” kasutab mitu sellegi kogumiku autorit (H. Krull, K. Pruul). Kuid kogu sellest teisenenud inimesekäsitlusest lähtub veel üks kogumiku üldist hoiakut esindav joon: Ehlvestist tõukudes defineeritakse erinevate artiklite lõikes ümber kõik seni kindlust ja tuge pakkunud „suured” kontseptsioonid. Juba mainitud „taandatud subjekt” mõtestab teistmoodi indiviidi tähenduse, kuid selle kõrval vaagitakse ka veel näiteks surma (L. Luks), armastuse (N. Lopp), keele (L. Luks, E. Annus jt), kirjanduse ja kirjutamise (H. Krull, L. Luks, N. Lopp), teadmise, võimu, hinge jt põhimõistete postajastul tekkinud sisusid. Ehlvest pakub võimaluse nende kontseptuaalsete diskursuste vabasta-

miseks kristlikest, näiliselt ratsionaalsetest, argipsühholoogilistest, tarbijalistest jt kontekstuaalsetest võrgustikest. Seda ümberdefineerivat vabastamist püüavadki „Spiraali lagunemise” artiklid erineval moel analüüsida ja mõtestada.

1990. aastate keskel kirjutas J. Ehlvest üht Mati Undi lavastust analüüsivas artiklis muu hulgas ka järgmised read: „Peaasi, et tükk oleks kütkestavalt segane, kõikvõimalike või hoopis võimatute või mitte ühegi tõlgendusvõimalusega, seega huvitav.”¹ Kogumiku erinevaid analüüse lugedes ja üle lugedes meenus millegipärast just see lõik Ehlvesti enda erinevatesse tekstidesse laiali pillutatud loomingulisest või tõlgenduslikust programmist. Teatav ebamäärasus, arusaamatus on siin tõstetud esteetilist taju käivitavate omaduste hulka. „Ehlvesti maailma” analüüsivad artiklid demonstreerivad omal moel segadusest võrsuvat tõlgenduslikku potentsiaali. Selleks võib kasutada näiteks mitmesuguseid teoreetilisi mõiste- ja sõnamänge. Leo Luksi artikli „Surma kirjutamise tasandid” „ideoloogiliseks varjuks” on R. Barthes’i, M. Blanchot’ ja M. Heideggeri ideed kirjutamisest, surmast ja olemisest – surma poole suunduvast naudingutekstist. Neeme Lopp eksplitseerib oma artiklis Ehlvestist mõtlemise protsessi kõrval J. Derridalt pärinevat kirjutusviisi ja terminoloogiat. Mõlemad artiklid kinnitavad klassikalist poststrukturealistlikku hoiakut. Omamoodi segadust tekitavad ka Kivisildniku tekstid, mis keelduvad tegelikult Ehlvestist rääkimast ja mille kirjandusteaduslikkust trotsiva koomilise hoiaku kaudu üritatakse kas teadlikult või mitte pidurdada Ehlvesti müstifitseerimist. Muuhulgas avalikustab Kivisildnik Ehlvesti loomingut nn reha-perioodi olemasolu, mis kujutab endast pikema proosa loomiseks kirjutatud arvutiprogrammi kaasabil loodud

¹ J. Ehlvest, Lihast varjud. – Postimees 5. IX 1996.

tekstimassiivi. Kinnitatud andmetel ei ole see tegelikult mingi müstifikatsioon. Üks isemoodi reha on võimalik üles leida ka kogumiku lõpus olevatelt fotodelt...

K. Pruuli, J. Adamsoni, E. Annuse ja H. Krulli artiklid on ilmselt selle raamatu kõige üldistusjõulisemad. 1987. aastal ilmunud artiklis „Ebakindluse kiituseks” postuleerib K. Pruul esimesena Ehlvesti poeetika põhilised võtted: „paigast lahti” tegelased, tekstide ja sõnumite tõlgendamise vajalikkuse, mimeetilise kirjelduse ja hallutsinatsiooniloogika kokkusulamise, intertekstuaalsuse jne. Nende Ehlvesti varasemast loomingust lähtuvate mõttearenduste teatavast krestomaatilisusest või platvormilisusest annavad märku kas või käesolevas kogumikus esinevate autorite peaaegu kohustuslikud tagasi viited ja dialoog K. Pruuli seisukohtadega. Märkimisväärne on ilmselt seegi, et vastupidiselt ülaltsiteeritud Aare Pilve seisukohale, et „mimeetilise kirjanduse” põhimõtetest lähtuvalt on neid tekstide raske lugeda, kasutab K. Pruul ometi klassikalist „jäljenduskirjanduse reeglite järgi” (lk 62) lugemist.

Jaanus Adamson on Humanitaarinsituudis pidanud loengukursuse Ehlvesti loomingust, lisaks kirjutanud novellist „Päkapikk kirjutab” magistri-tööna kaitstud analüüsi. Siinsesse kogumikku ulatub nendest rangelt psühhoanalüütilise diskursuse sõnavara kasutavatest töödest artikkel „Paranoia kuubis” ja Ehlvesti konverentsi ülevaade, mis mõningaid „Paranoia”-loo seisukohti ka kordab. J. Adamsoni artikli metodoloogiline alus on meta-fiktsionaalsete ja psühhoanalüütiliste teooriate ühendamine, mis hakkab Ehlvesti novellist kirjutades ka väga hästi tööle. Selle kõrval rehabiliteerib või „päästab” J. Adamson ka psühhoanalüütilist tõlgendusmeetodit kriitika eest, mis näeb selles üksnes freudistlike sümbolite otsimist.

Ehlvesti loomingu tekstilist või „maagilise keele” aspekti analüüsib E. Annus kunagi Vikerkaares ilmunud artiklis „Üks kask meil kasvas aias. Jüri Ehlvest – traagiline looduskirjanik”. Kabalistlik filosoofia ja gnostilised ideed loetakse sisse kirjaniku varasemasse novellidesse ja nõnda saavad need napid lood mahuka ja ligitõmbava loogilise ümbruse. Teises artiklis „Ime riibe” demonstreerib E. Annus taaskord suurt Ehlvesti teksti sisseelamise võimet või teisiti öeldes nende lugude „edasikirjutamise” või neile juurdekirjutamise võimet.

Hasso Krulli kirjutis „Suur häire: Jüri Ehlvesti universum” koondab kõikide eelnimetatud tõlgendajate põhilised seisukohad ja püüab nendest lähtuvalt „ehlvestlikkust” täpsustada. Ta nimetab seda fenomeni „pidevuste ja katkestuste eksplitsiitseteks seeriatega”, kus järjepidevus lõhutakse stiililiste või temaatiliste kõrvale- või vahelepõigetega. Kõik see väljendab Ehlvesti loomingu keskset ideed „olemine on Suur Häire”, mis jätab justkui terviklikus maailmas elava lugeja silmitsi küsimuste, mõistatustega: „Ehlvesti võimuses oli kujutada maailma keele abil nõnda, et tekkivast rebendist ehk paistaks tema antud mõistatuse vastus” (lk 18). Sellest võiks ehk mõelda kui ühest võimalikust rajajoonest, kuhu Ehlvesti tõlgendus on praeguseks jõudnud.

Kogumiku üldise koostamispõhimõtete puhul torkab silma Ehlvesti loomingu esimest poolt analüüsivate tekstide eelistamine hilisloomingu tõlgendustele. Enamjaolt analüüsitakse novellikogusid „Krutsiaania” ja „Päkapikk kirjutab” ning romaani „Ikka veel Bagdadis”, kuid ainult põgusaid viiteid ja osutusi leiame Ehlvesti kõige veidrama (siin muidugi positiivse hinnanguna mõeldud) teksti „Elli lend” kohta, samuti ei ole suurt midagi öeldud „Taevatrepi”, „Rahulduse” ega „Hobune

eikusagilt” kohta. Ainukese erandina räägib N. Lopi lugu „Palverännakust”, Ehlvesti viimasest teosest. Huvitav, miks pole sellesse valimikku mahtunud näiteks Berk Vaheri arvustus raamatule „Hobune eikusagilt” jmt, samas aga on taastrükitud K. Pruuli „Kruksiaania” arvustus, milles ometi korratakse Pruuli pikema analüüsi põhilisi seisukohti? Moodsa mõtte üks tunnuseid on fragmentaarsus. Seda arvestades on mõisteta, et pikemate käsitluste kõrval on taastrükitud ka Ehlvestist rääkivaid siin-seal ilmunud tekstikatkendeid, kajastades nõnda üsna järjekindlat, kuigi jämedates joontes kirjaniku retseptsiooni algust 1990. aastate teisel poolel. Aga miks see projekt on siis n-ö pooleli jäänud ja miks pole taas aktiivsesse kasutusse tuua proovitud mõnd muud lühiteksti (nt J. Adamsoni kunagist lühikest „Elli” arvustust „Kuum tibu” jne)? Seega – mõningaid küsitavu-

si ja kahtlusi eriti vanemate tekstide taastrükkimise osas jääb.

B. Vaher mainis Sirbis ilmunud artiklis „Üle õue lendas linde: „nullindad” eesti kirjanduses” põgusalt ka ülal jutuks olnud autorit: „...Jüri Ehlvesti looming on mõistatus senini ja ka äsja ilmunud põnev ettekandekogumik „Spiraali lagunemine” ei pruugi seda kuigivõrd lahendada.”² Ehlvesti maailmas kulgevadki asjad teisiti – ümberpööratult, katkestustega, klopitult jne – ja Vaheri mainitud lahendamatus tähendab sel juhul loomulikult tunnustust nii mõistatuse esitajale kui ka mõistatajatele. Seda hinnangut tuleb lõpuks lihtsalt kinnitada.

JANEK KRAAVI

² B. V a h e r, Üle õue lendas linde: „nullindad” eesti kirjanduses. – Sirp 19. VI 2009.